

PIERRE HADOT

Szelídség

*A Jó tele van szelídséggel, jóakarattal
és finomsággal, és mindig a
rendelkezésére áll annak, aki vágyik rá.
(V, 5, 12, 33.)*

Ha figyelmesen elolvassuk a Porphüriosz által név szerint is említett tanítványok listáját, megállapíthatjuk, hogy egészen különböző emberek jártak Plótinosz előadásaira. Számos barátja – ez Plótinosz legközelebbi barátairól is elmondható – nem is igazán tért meg a filozófiához, és a hallgatók és a hívek közötti megkülönböztetés sem tűnik mindig nagyon élesnek:

Előadásait igen sokan hallgatták.¹ Legközelebbi hívei közül, akik a filozófiai élet kedvéért szegődtek mellé, elsőként az Etruriából származó Amelioszt kell megemlíteni, akinek családi neve Gentilianus volt. Plótinosz Ameriosznak akarta hívni őt, mondván, hogy neve inkább utaljon az amereiára, vagyis az oszthatatlanságra, mintsem az ameleiára, vagyis a nemtörődömségre. Közéjük tartozott még egy orvos is, a Szküthopoliszból származó Paulinosz, akit Ameliosz „kicsinek” szólított, és aki mindig mindent félreértett. Volt egy másik orvos is, az alexandriai Eusztokhiosz, akivel Plótinosz élete vége felé ismerkedett meg, de aki haláláig vele maradt mint kezelőorvosa. Mivel teljesen Plótinosz tanításának szentelte magát, igazi filozófus vált belőle. A kritikus és költő Zótikosz is eljárt hozzá; ő volt Antimakhosz műveinek gondozója, aki [Platón Kritiász című dialógusa alapján] Atlantisz mítoszát is versbe szedte, igen költőien. Zótikosz elveszítette a látását, és kevésbé Plótinosz eltávozása előtt halt meg... Egy másik barátja, a születése szerint arab Zéthosz az Ammóniosz köréhez tartozó Theodosziosz egyik lányát vette el feleségül. Zéthosz is orvos volt, és Plótinosz nagyon szerette őt: politikával is foglalkozott, és nagyon vonzódott a közügyekhez,

1 Az ebben a szövegben szereplő személyekhez lásd Brisson, L.: „Prosopographie”, Porphyre: *Vie de Plotin*, I. kötet, Vrin, Párizs, 1982, 56–114.

amiről Plótinosz megpróbálta lebeszélni. Olyan jóban voltak, hogy élete végén Plótinosz az ő birtokára vonult vissza, amely hat mérföldre volt Minturnaetól. (VP 7, 1 [ESZ, 361.]

Ezt követi a politikusok, főként szenátorok felsorolása, akik mind Plótinoszt hallgatták: Kasztrikiosz Firmus, Marcellus Orontius, Sabinillus és Rogatianus, akinek már ismerjük a történetét.

Volt még egy egyiptomi is:

Az alexandriai Szerapión is járt hozzá, aki szónokként kezdte; aztán filozófiai előadásokat hallgatott, de nem volt képes megálljt parancsolni a pénzhez és az uzsorához kötődő dolgok iránti szenvedélyének. (VP 7, 46. [ESZ, 362.]

És végül:

Engem is, a türoszi Porphürioszt, a legkedvesebb tanítóányai között tartott számon, és rám bízta, hogy javítsam ki az írásait. (VP 7, 50. [ESZ, 362.]

Mint látjuk, rendkívül eltérő összetételű hallgatóság gyűlt össze Plótinosz körül: igazi filozófusok, de ugyanakkor orvosok, filológusok, politikusok és uzsorások is. Plótinosz nem feltétlenül azokkal barátkozott, akik a legjobban átültették a gyakorlatba a filozófiáját. Zéthosszal attól függetlenül jóban volt, hogy nem szakadt el teljesen a politikai ügyektől.

Nem, Plótinosz nem „sápadt és kolostorba zárt” emberek között élt. A ház, ahol lakott, valószínűleg tele volt nevetéssel, játékkal és kiabálással... Meglehetősen nagy házról lehetett egyébként szó, hiszen Gemina házában lakott, aki, úgy tűnik, a római arisztokráciához tartozott. Plótinosz azonban egyáltalán nem magányosan élt itt:

A legelőkelőbb családokból származó férfiak és asszonyok közül haláluk közeledtekor sokan elvitték hozzá gyermekeiket, fiúkat és lányokat egyaránt, akiket minden javukkal együtt rábízta, úgy, mintha egy isteni és szent őrzőnek adták volna át őket. Házát fiatal fiúk és lányok népesítették be. (VP 9, 5 [ESZ, 363–364.]

Porphüriosz azt is leírja, milyen odafigyeléssel törődött Plótinosz a rábízott gyermekekkel:

Ezek között az ifjak között volt Polemón is: Plótinosz ügyelt a tanítatására, még akkor is gyakran odafigyelt rá, amikor Polemón az iskolai feladataival foglalkozott. (VP 9, 10.²)

A gyerekek gyámjaként különféle számlákkal is bajlódnia kellett:

2 Ez a mondat a magyar fordításból hiányzik. Lásd a magyar fordítás jegyzetét: ESZ, 460. (*A ford.*)

Ahhoz is volt türelme, hogy megvizsgálja a gyermekek gondozásával kapcsolatos elszámolásokat, és ügyelt arra, hogy minden a lehető legnagyobb rendben legyen ezen a téren is. Azt mondta: „Ezek a gyermekek még nem filozófusok, érintetlenül meg kell őriznünk számukra vagyonukat és jövedelmüket”. (VP 9, 12 [ESZ, 364.]

Más problémák is adódtak a ház körül:

Egy nap elloptak egy drága nyakláncot Khionétól, aki gyermekeivel együtt Plótinossal egy fedél alatt lakott, méltósággal viselt özvegy-ségben. Az összes rabszolgát felsorakoztatták Plótinosz előtt, aki mind-egyiknek a szemébe tekintett, majd pedig rámutatott egyikükre és azt mondta: „Ő lopta el.” A szolgát megkorbácsolták, és bár eleinte mindent tagadott, nemsokára bevallotta a dolgot, előkereste és visszaadta az ellopott nyakláncot. (VP 11, 2 [ESZ, 365–366.]

Porphüriosz joggal jegyzi meg a történet kapcsán:

Plótinosz rendkívüli mértékben képes volt arra, hogy belelásson az emberek szívébe. (VP 11, 1 [ESZ, 365])

A másik ember szemébe nézve állapítja meg, hogy kivel áll szemben. Itt is a tekintet témájával találkozunk:

Egy ember jellemét a szemébe tekintve ismerhetjük meg, vagy azáltal, ha jobban megfigyeljük egyes testrészeit. Ezekből kiolvashatjuk nemcsak az előtte álló veszélyeket, de azokat az eszközöket is, amelyek segítségével meglelheti a kiutat belőlük. (II, 3, 7, 9.)

Plótinosz tekintete, amely előtt minden megnyílt, egy olyan tekintet, amely fentről származik, és amely a látszatok mögött már eléri a szellemi valóságot. Így látnak a lelkek az értelemmel felfogható világban:

Itt lent is sok dolgot megtudunk az emberekről, anélkül hogy beszélnének, a szemeikből. De a szellemi világban az egész test áttetsző, és minden létező olyan, mint egy szem; ott semmi sem marad elrejtve és nincs színlelés; még mielőtt az egyik mondana valamit, a másik már látja, és így teljes egészében érti őt. (IV, 3, 18, 19 [ESZ, 118.]

Porphüriosznál azt látjuk, hogy Plótinosz ezzel a szellemi tekintettel figyeli a körülötte állókat is:

Előre meg tudta mondani a nála nevelkedő gyermekekről, hogy mi fog velük történni. Polemónról például megmondta, hogy szerelmes természetű lesz és rövid ideig fog élni, és így is lett. (VP 11, 8 [ESZ, 366.]

Porphüriosz maga is megtapasztalhatta, hogy Plótinosz a szívébe lát:

Egy nap megérezte, hogy én, Porphüriosz, azon gondolkodom, hogy véget vetek az életemnek. Otthon voltam, ő pedig hirtelen nálam termett, és azt mondta, szándékom nem valódi szellemi állapotból ered,

hanem egyszerűen valami beteges melankólia tünete.³ Azt tanácsolta, hogy utazzam el. Engedelmeskedtem neki, és Sziciliába mentem... Így hát megszabadultam ettől a szándékomtól, emiatt azonban nem tudtam a haláláig Plótinosz mellett maradni. (VP 11, 11 [ESZ, 366.]

A Porphüriosz által elmesélt történet sok mindent elárul Plótinoszról. Tanítványa súlyos szellemi válságon megy keresztül, és Plótinosz sokszor beszélt arról, hogy a lelket el kell választani a testtől. Miért ne tehetnénk ezt meg tehát akarattal és konkrét fizikai értelemben, miért ne meneküljünk el innen, amikor meguntuk mindazt, ami test és élet? Nem azt tanították-e a sztoikusok is, hogy a bölcs szabadon távozhat ebből az életből, akkor, amikor csak akar? Micsoda meglepetés, hogy e sötét gondolatok között őrlődve egyszer csak megjelenik Plótinosz a házuk küszöbén és azt mondja: „Ezek a gondolatok nem a Szellemből, hanem a testből fakadnak: igen, egyszerűen az epe nem kielégítő állapota okozza őket!” Nemcsak az a meglepő, hogy valaki kitalálja a legtitkosabb gondolatunkat, és hogy megtudjuk: „csak ennyi az egész”, hanem az is, hogy ilyen egyszerű gyógyírt kínál a bajunkra! Ez az egyszerű gyógyír persze jócskán felborítja Porphüriosz addigi életét. Tíz éve azon dolgozik, hogy ő legyen Plótinosz első számú tanítványa az iskolában, szüntelenül kutat, elmélkedik és gyakorolja magát az aszkézisben. A mester pedig elküldi maga mellől, mondván: „jót fog tenni a levegőváltás”.

Lelkivezetőként aligha adhatott volna bárki ennél finomabb, józanabb és bölcsőbb tanácsot! Nemcsak megsejti tanítványa belső válságát, de e válság valódi jelentését is azonnal felfogja. Porphüriosz tényleg azt hiszi, hogy öngyilkossági szándéka a Szellemből fakad, Plótinosz viszont azonnal látja, hogy ez nem igaz, ahogy azzal is tisztában van, hogy nem Porphüriosz a felelős ezért az állapotért. Tanítványa egyszerűen megbetegedett, az ő feladata pedig az, hogy gondot viseljen rá. A Plótinosz által javasolt gyógymód nagyon egyszerű: Porphüriosznak világot kell látnia, el kell utaznia. Ez az utazás szellemi értelemben is biztosan hasznára fog válni, amennyiben újra megtalálja önmagát, távol a nagyváros zajától, maga mögött hagyva az ambícióit és a riválisait, hiszen talán éppen ezek vezettek oda, hogy kitört rajta a melankólia.

Mint látjuk, Plótinosz egyáltalán nem egy elefántcsonttoronyban élő bölcs: Gemina házában ott vannak az árvák, akikkel tördnie kell, ott van Khioné a gyermekeivel, ott van a rabszolga, akik meglopja őket, és persze ott vannak még a tanítványok, akik olykor drámai válságokon mennek át:

És mégis, bár ennyi ember ügyes-bajos dolgait intézte, Plótinosz olyan szellemi intenzitásban élt, amely, amíg ébren volt, soha sem

3 Erről lásd: Goulet, R.: „Variations romanesques sur la mélancolie de Porphyre”, *Hermes*, 110. kötet, 1982, 443–457, ill.: Saffrey, H. D.: „Pourquoi Porphyre a-t-il édité Plotin?”, *Porphyre: Vie de Plotin*, II. kötet, 43.

szűnt meg benne. Szelíd volt, és mindig a rendelkezésére állt annak, aki bármilyen módon kapcsolatban volt vele. Ezért, habár huszonhat éven keresztül élt Rómában, és számos vitában kérték fel döntőbírónak, egyetlen ellenséget sem szerzett magának a politikával foglalkozó hivatalos személyek körében. (VP 9, 16 [ESZ, 364])

*

Ez a szelídség a filozófus egész szellemi tapasztalatát feltételező tudatos magatartásmód gyümölcse.

El kell fogadni az érzékelhető világot, hiszen az nem más, mint a Formák világának megmutatkozása:

Ők [a gnosztikusok] talán azt mondják, hogy a tanításuk segítségével a lélek el tud menekülni a gyűlöletesnek tartott testből, míg a mi tanaink inkább hozzákötik a lelket a testhez. Pedig ez olyan, mint amikor két ember ugyanabban a házban lakik. Az egyik [a gnosztikus] kritizálja az építkezést és az építést, de a házban marad, a másik [a platonikus] viszont nemhogy nem kritizálja, hanem még meg is dicséri az építést, hogy milyen nagy művészettel építette ezt a házat; megvárja, hogy eljőjön az az idő, amikor el kell mennie, amikor többé már nem lesz szüksége semmiféle házra. (II, 9, 18, 1. [SZ], 244.) Aki kifogásolja a világ természetét, nem tudja, hogy mit tesz, és hogy mire vetemedik. Nem ismeri ugyanis a dolgok egymásutánjának rendjét, amely az első-től a másodikig, a másodiktól a harmadikig halad egészen a legutolsó dolgokig, ahogy azzal sincs tisztában, hogy nem lehet egy dolgot csak azért lenézni, mert az első dolgokhoz képest alacsonyabb rendű, hanem szelíden el kell fogadni minden dolog természetét. (II, 9, 13, 1. [SZ], 234.)

A saját testünket is szelíden el kell fogadnunk: a bölcs ember jól tudja, hogy elegendő magába szállnia ahhoz, hogy saját énje alsóbb része lecsendesedjen és átengedje őt a szemlélődésnek. Ha pedig a test mégis megzavarja, a bölcs azt is türelemmel viseli:

Azt mondhatnánk, hogy a testtől való elszakadáshoz a léleknek a test minden pontjából kiindulva önmagára kell összpontosítania;⁴ mindenestre szabaddá kell tennie magát minden szenvedélytől, és csak azokkal az örömezzetekkel szabad törődnie, amelyek gyógyírként szolgálnak, csillapítják a fájdalmait vagy biztosítják a lélek zavartalanságát. A szenvedéseket teljesen ki kell küszöbölnie, vagy ha ez nem lehetséges, akkor szelíden el kell viselnie őket; a szenvedést lehet enyhíteni, ha a lélek figyelmet fordít arra, hogy a szenvedés ne legyen hatással rá. (I, 2, 5, 5. [ESZ, 12.]

Plótinosz azt is leírja, hogyan függetlenítheti magát a lélek a saját alsóbbrendű részeitől, vagyis hogy miként állhat ellen a tes-

4 Vö.: Platón: *Phaidón* 67c (magyarul lásd: Platón *Összes művei I*, Európa, Budapest, 1984)

ti létből fakadó ösztönöknek, a vágynak és az agresszivitásnak. Aztán így folytatja:

A lélek tehát legyen tiszta ezektől a dolgoktól. A lélek alacsonyabb rendű részeit is meg kell tisztítani, hogy mindez ne legyen rá hatással, vagy legalább hogy ez a hatás kisebb legyen: így ritkábbá válnak a meg-rázkódtatások és rövidebb ideig is tartanak, a lélek közelségének köszön-hetően. (I, 2, 5, 22 [ESZ, 12.]

A saját magunk iránti szelídség mélyebb értelmét az ezt köve-tő sorokból tudhatjuk meg:

A lélek alacsonyabb rendű részének olyannak kell lennie, mint an-nak az embernek, aki egy bölcs közelében él, és aki tanul ebből a köz-el-ségből, vagy azért, mert hasonlónak válik hozzá, vagy pedig azért, mert a bölcs iránt érzett tisztelete miatt tartózkodik attól, hogy olyan dolgokat tegyen, amelyeket a jóakarátú ember nem nézne jó szemmel. Szó sincs tehát belső harcról. Az Ész jelenléte már önmagában elegendő; a lélek alacsonyabb rendű része olyan tiszteletet érez az Ész iránt, hogy ha mestere jelenlétében bármi megzavarja a nyugalmát, saját maga ellen fog haragra gerjedni és saját magát fogja hibáztatni gyöngeségéért. (I, 2, 5, 25 [ESZ, 12-13.]

Egyre közelebb kerülünk a plótinوسي szelídség titkához. Szellemi élete pusztá jelenléte által a bölcs nemcsak saját lelke alacsonyabb rendű részét alakítja át, hanem azokat az embereket is, akik a közelében élnek. A valóság minden szeletére igaz tehát, hogy a leghatásosabb tevékenység a tiszta jelenlét. A Jó egyedül a jelenlétével hat a Szellemre, és a Szellem is egyedül a jelenlété-vel hat a lélekre, a lélek pedig a testre.

A plótinوسي aszkézisben nincs helye az ember önmagával szembeni küzdelmének, itt nincs szellemi „harc”. Ahhoz, hogy egész lénye, a legalacsonyabb rendű részei is, átalakuljanak, elegendő, hogy a lélek elmerüljön a szemlélődésben, elegendő, hogy Isten felé forduljon.

Azt gondolhatnánk, hogy ez a szemlélődés felemésztí a lelket, és megakadályozza, hogy a külső dolgokra figyeljen. Plóti-nosz élete azonban azt tanúsítja, hogy ha eljutunk a belső tisz-taság egy bizonyos fokára, ha a szemlélődés folyamatossá válik bennünk, ha megtisztítottuk és mintegy fénnel árasztottuk el a tekintetünket, akkor a Szellem iránti figyelem nem zárja ki a másik ember, a világ vagy a test iránti figyelmet. Ugyanúgy jelen vagyunk a Szellem, mint a másik ember számára: mindkettőnek ugyanúgy a rendelkezésére állunk, és mindkettőre ugyanazzal a szeretettel várakozunk. A szelídség nem más, mint ez a figyelem. Az átalakított tekintet észreveszi a minden dologban felragyogó báj, amelyben Isten mutatkozik meg. Plótinosz tekintete, amely a Jóban lel otthonra, bizonyos értelemben látja, ahogy a dolgok világra jönnek magából a Jóból. Nincs többé kint és bent, mert

mindent ugyanaz a fény ragyog be, amely révén a lélek nem érez mást, csak szelídséget:

Minél jobb valaki, annál nagyobb jóakarattal viselkedik minden dologgal és minden emberrel szemben. (II, 9, 9, 44. [SZJ, 227.]

Plótinosz megtapasztalta – és ez a tapasztalat az egész életét meghatározta –, hogy amit a szelídség és a báj hírül ad, az nem más, mint a minden dolgok Princípiumának jelenléte:

A Jó tele van szelídséggel, jóakarattal és finomsággal, és mindig a rendelkezésére áll annak, aki vágyik rá. (V, 5, 12, 33. [SZJ, 94.]

(Cseke Ákos fordítása)

Hadot Plótinosz-olvasatáról

Pierre Hadot fiatalkori műve, a *Plótinosz, avagy a tekintet egyszerűsége* (Plotin ou la simplicité du regard) 1964-ben jelent meg először. Hadot így emlékezik vissza a könyv megírásának körülményeire: „Körülbelül három hét alatt írtam, úgy, hogy közben valósággal bezárkóztam a lakásomba, amikor pedig végül kimentem az utcára és elindultam a pékségbe kenyeret venni, az volt az érzésem, hogy egy teljesen ismeretlen bolygón vagyok.” (Vö.: Hadot, P.: *Plotin, Porphyre. Études néoplatonicienes*, Párizs, 1999, 15.) Bár Hadot a Plótinosz-könyv utószavában is kiemeli, milyen roppant távolság választ el minket, modern embereket, a plótinoszi bölcsélet világától, írására mégsem ez a meggyőződés nyomja rá a bélyegét, hanem az a belátás, hogy az emberi valóságban igenis megvan a Plótinosz által felvázolt „misztikus élet látens lehetősége”.

Hadot célkitűzése világos: először is a lehető legegzeztább módon be kell mutatni a plótinoszi gondolkodást; könyve abból a hitből fakad, hogy ez a történetileg „objektív” bemutatás lehetséges. A mi korunk, jegyzi meg kissé megvetően a hermeneutika koráról, úgy írható le, amelyben bárki bármiről szinte bármit mondhat, hisz úgyis „minden csak értelmezés”. Hadot egyértelműen elutasítja ezt az álláspontot: „Világosan ki kell jelentenünk: egy és ugyanazon szöveg nem bír el bármilyen értelmezést; egyes értelmezések érvényesek, mások viszont elfogadhatatlanok. A tudományos munka bizonyos és megkérdőjelezhetetlen eredményekhez vezet el bennünket.” (*Plotin, Porphyre. Études néoplatonicienes*, i. m. 13.) Az a tény, hogy a Plótinosz-könyv későbbi kiadásaiban (1973, 1988, 1997) Hadot folyamatosan és jelentős mértékben módosította az első kiadás téziseit, ellentmondani látszik e kijelentésnek, valójában azonban – Hadot szempontjából – inkább olyan pontosításokról van szó, amelyek elidegeníthetetlen részét képezik az elmélyült tudományos vizsgálódásnak. (A módosítások elsősorban abból fakadtak, hogy időközben Hadot lett a vezetője annak a *Les écrits de Plotin* című könyvsorozatnak, amely arra vállalkozott, hogy új szövegkiadásban és fordításban jelentesse meg Plótinosz minden egyes értekezését; maga Hadot a 9., a 38. és az 50. értekezést fordította újra és látta el bevezetővel és magyarázó jegyzetekkel.)

A *Plótinosz, avagy a tekintet egyszerűségében* Hadot emellett a misztika és a filozófia – egyáltalán a gondolkodás – fogalmának újraértékelésére is kísérletet tett, amivel bizonyos értelemben mintegy megelőlegezte a majd első ízben csak 1981-ben kiadott nagy tanulmánykötet, *A lélek iskolája* legalapvetőbb filozófiai téziseit. Addig ugyanis, míg a hét fejezetből álló könyv első öt fejezete Plótinosz filozófiai tanítását mutatja be, az utolsó kettő Plótinosz életének és életmódjának leírásával foglalkozik, ami azt jelenti, hogy Hadot a filozófus filozófiáját a filozófus mindennapi életmódjából akarja megérteni. Logikusan következik ez Hadot meggyőződéséből, aki szerint – mint egy vele készült interjúban megjegyezte –

„a filozófia nem választható el a hétköznapi világától. A filozófia nem a munkaszobájában ülő, elmélkedő ember számára fenntartott tevékenység, mely azonnal véget ér, amikor a »filozófus« kilép a szobából. A filozófia teljes mértékben hétköznapi tevékenység.” (Hadot, P.: *A lélek iskolája. Lelki gyakorlatok és ókori filozófia*, Kairosz, Budapest, 2010, 355.)

Ha a filozófust nem csak és nem kizárólag elméleti fejtegetései teszik filozófussá, hanem az a mód, ahogyan él – az antikvitásban, mint Hadot sokszor hangsúlyozza, nem az számított filozófusnak, aki okos dolgokat tudott hangoztatni bizonyos „filozófiai” témák kapcsán, hanem az, aki megvalósította életében mindazt, amit vagy ő maga, vagy korábban más nagy filozófusok elgondoltak –, akkor Plótinusz filozófiájának ismeretéhez sem másodlagos, hanem inkább lényegi összetevő annak az életmódnak a vizsgálata, amelyet nap mint nap folytatott. Erre ad kiváló lehetőséget Porphüriosz – Plótinusz egyik legközelebbi tanítványa – életrajza, amely a filozófus halála után körülbelül harminc évvel készült, és amelyet könyvének utolsó két fejezetében Hadot alaposan megvizsgál; ezzel azonban Hadot-nak arra is módja nyílik, hogy Plótinusz alakján keresztül általában is bemutassa, mit jelent(het)ett filozófusnak lenni az ókorban. És ez az életmód alapvetően más, mint amit egy olyan platonikus, intuitív, sőt, misztikus szerzőtől várnánk, amilyenek Plótinuszt ismerjük írásai alapján... Ahogy könyve konklúziójában Hadot megjegyzi: „Művemben, amit hiszem, sikerült rámutatnom arra, hogy – bár kétségkívül találkozunk ilyesmi is írásaiban – Plótinusz misztikája, ahogy azt ő maga megélte a mindennapokban, nem merül ki »az Egyhez való menekülésre« való felhívásban.”

Az itt közölt részlet a *Plótinusz, avagy a tekintet egyszerűsége* című könyv hatodik, *Szelidség* című fejezetéből származik (a könyv magyar fordítása várhatóan 2012 decemberében fog megjelenni a Kairosz Kiadó gondozásában). Plótinusz írásaira a szokásos módon utalunk: a római szám az *enneász* számát jelöli, az arab számok közül az első az *enneász*on belüli értekezés számára utal, ezután pedig a fejezet- majd a Bréhier-kiadás sorszáma következik. Porphüriosz írására, a *Plótinusz életére* a VP (*Vita Plotini*) rövidítéssel hivatkozunk (az utána következő szám megint csak a fejezetszámot, illetve a Bréhier-kiadás sorszámát jelöli). Ez utóbbi magyarul is megjelent (*Az Egyről, a szellemről és a lélekről. Válogatott írások*, Európa, Budapest, 1986, 353–386. Ford. Horváth Judit és Perczel István [ESZ]). Mivel Plótinusz szövegeit Pierre Hadot a saját fordításában idézi, amely a francia tudós elmélyült kutatómunkáján és sajátos értelmezésén alapul, ezért mi is Hadot francia fordítását követjük, figyelembe véve, de módosítva a már létező magyar fordításokat; a módosításokat külön nem jelezzük (az ESZ rövidítés itt is Horváth Judit és Perczel István fordításaira utal, ezen kívül lásd még: Plotinos: *A szépről és a jóról. Istenről és a hozzá vezető utakról*, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 1998, ford. Techert Margit [SZJ]). Az itt olvasható magyar fordítás a következő kiadás alapján készült: Hadot, P.: *Plotin ou la simplicité du regard*. Gallimard, Párizs, 1997, ???–163.

Cseke Ákos